

Український екологічний клуб

Зелена Хвиля

ecoclubua.com

**ГО «Український екологічний клуб
"Зелена Хвиля"»**

**Аналітичний звіт
із проведення фокус-групових
дискусій на тему:**

«Кліматична освіта та гендер»

КИЇВ 2022

Український екологічний клуб

Зелена Хвиля

ecoclubua.com

Дослідження проведено, звіт підготовлено:

Дмитрук Наталя, провідна наукова співробітниця КНДУ
«Науково-дослідний інститут соціально-економічного
розвитку міста» м. Київ,
експертка ГО «Гендерний креативний простір»

Рецензентки:

Галина Єрко, голова правління ГО «Гендерний креативний простір»,
голова циклової комісії суспільних та художньо-мистецьких дисциплін
КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради

Галина Бережна, кандидатка економічних наук, доцентка,
членкиня правління ГО «Гендерний креативний простір»

Дизайн і макетування:

Ткаченко Наталія, графічна дизайнерка

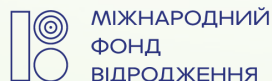
Дмитрук Н.

**Аналітичний звіт із проведення фокус-групових дискусій на тему:
«Кліматична освіта та гендер». – К., 2022. – 49 с.**

ISBN 978-617-7595-98-3

Аналітичний звіт підготовлено в межах проєкту «Через власний розвиток до позитивних екозмін у суспільстві», який реалізує ГО «Український екологічний клуб "Зелена Хвиля"» за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Посольства Швеції в Україні в межах «Ініціативи з розвитку екологічної політики й адвокації в Україні».

Думки, висновки чи рекомендації належать авторці цього звіту й не обов'язково відображають погляди Уряду Швеції. Відповідальність за зміст звіту несе виключно ГО «Український екологічний клуб "Зелена Хвиля"».

РЕЦЕНЗІЯ

на аналітичний звіт із проведення фокус-групових дискусій на тему: «Кліматична освіта та гендер»

Серед визначальних характеристик розвитку сучасного суспільства важлива роль належить реформуванню освітньої сфери задля досягнення однієї з найголовніших цілей – свободи та рівності усіх громадян незалежно від статі чи гендеру, раси чи віросповідання. Однак сьогодні демонструє всю складність цього процесу і вимагає теоретичного дослідження, розробки певної системи підходів, критеріїв та послідовних рекомендацій задля досягнення практичних цілей у вирішенні важливих освітніх дискусій щодо кліматичної освіти та гендеру.

З огляду на це, звернення авторок аналітичного звіту «Кліматична освіта та гендер» до питань викладання кліматичних знань у закладах загальної середньої освіти та позашкільної освіти є актуальним і важливим в українських школах.

Проведене дослідження мало на меті з'ясувати, як ставляться вчителі/вчительки до зв'язку проблеми зміни клімату та гендеру, а також, чи висвітлюється такий зв'язок у навчальних програмах. Відповідно до мети, використано пошуково-аналітичний вид дослідження, який дав змогу авторці дослідити зміст чинних навчальних підручників, зошитів і дидактичних матеріалів.

Аналітичний звіт логічно структурований, його профіль включає загальну інформацію, методологію та інструментарій дослідження, основний фокус дискусій, висновки, рекомендації та додатки.

У рецензованому звіті представлено досить обширний багатовекторний концепт інтеграції гендерного дискурсу в кліматичну освіту, інтерпретованого педагогами-реципієнтами, що дає можливість підсилити результати фокус-групових дискусій, а також розширити можливості поєднання кліматичної освіти та гендера/гендерних відносин. Водночас, фокус-групове дослідження показало відсутність або часткові знання з гендерної та кліматичної освіти серед педагогів, що не уможлиблює їх у повному об'ємі надавати гендерно чутливі послуги в закладах освіти та враховувати наслідків зміни клімату для конкретних груп людей.

Таким чином, рецензоване дослідження у теоретичному і практичному вимірах є на часі, оскільки висвітлює прогалини щодо реалізації гендерної проблематики в кліматичну освіту українських шкіл. Аналітичний звіт має потужний практичний складник, а сформульовані рекомендації дають змогу критично переглянути навчально-методичний інструментарій для інтеграції гендерної парадигми в кліматичну освіту.

Рецензентка:

*голова правління ГО «Гендерний креативний простір»,
голова циклової комісії суспільних та художньо-мистецьких дисциплін
КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради*

Галина Єрко

РЕЦЕНЗІЯ

на аналітичний звіт із проведення фокус-групових дискусій на тему: «Кліматична освіта та гендер»

Зміна клімату впливає на всі аспекти життя різних груп дівчат і хлопців, жінок і чоловіків, включаючи їх економічну і екологічну безпеку, засоби до існування (доступ до чистої питної води, екологічно чистих продуктів харчування та продовольства в цілому, енергоресурсів і житла тощо), людську гідність, дотримання прав людини і гендерної рівності, розвиток особистісного потенціалу, а також участі у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Відсутність системних заходів на пом'якшення ефекту зміни клімату та стратегій адаптації буде лише загострювати соціальну і гендерну нерівність, посилювати бідність і вразливість різних груп дівчат і хлопців, жінок і чоловіків.

З іншої сторони, серед 17 Глобальних цілей сталого розвитку, яких державам слід досягти до 2030 року, вказаним у резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» більша кількість цілей має природоохоронне спрямування, при цьому ціль 5 спрямована на забезпечення гендерної рівності, а ціль 13 передбачає невідкладні заходи щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками. Забезпечення наскрізності принципів гендерної рівності в освіті є одним із зобов'язань, взятих Урядом України в рамках міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності.

Саме тому, інтеграція гендерної складової у кліматичну освіту здатна поглибити розуміння учнями та ученицями закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) специфічних особливостей впливу клімату на умови життя, потреби та можливості різних груп жінок і чоловіків. Враховуючи наведені вище міркування тематика дослідження «Кліматична освіта та гендер» є надзвичайно актуальною.

Метою дослідження було з'ясувати як сприймають вчителі ЗЗСО та фахівці закладів позашкільної освіти (ЗПО) проблематику інтеграції гендерного компоненту у кліматичну освіту з використанням методу фокус-груп. Робота складається із вступу, опису методології та інструментарію дослідження, трьох розділів, в яких розкриваються основні тези отриманого масиву відповідей учасників фокус-групових інтерв'ю, висновків, де було підбито основні підсумки дослідження, та рекомендацій щодо інтеграції гендерної складової у кліматичну освіту. Обраний метод дослідження дозволив зосередитися та глибинно вивчити ставлення опитаних вчителів до гендерної проблематики, їхньої готовності та спроможності щодо інтеграції гендерної складової у кліматичну освіту.

Так, готовність і підготовленість вчителів ЗЗСО та фахівців ЗПО було визначено як доволі помірну, а до основних бар'єрів та перешкод формуванню гендерно-чутливої кліматичної освіти було віднесено такі, як: відсутність часу, малі навчальні кредити, низька гендерна обізнаність, гендерні стереотипи та упередження, відсутність діючого механізму підтримки наскрізних змістових ліній, зокрема наскрізної лінії «Екологічна безпека та сталий розвиток», брак ґрунтовної доказової бази і відповідно практичного компоненту при здійсненні інтеграції гендерної складової у кліматичну освіту (ілюстративний матеріал, методичні рекомендації, пізнавальні завдання тощо).

Для забезпечення сталих змін та формування гендерно-чутливої кліматичної освіти важливим є висновок про необхідність наскрізності та системності в інтеграції гендерного підходу в ЗЗСО (як на рівні управлінських процесів-практик, так і змістовно-предметних компонент). Враховуючи важливість тематики дослідження та зацікавленість різних цільових груп, які будуть працювати з його результатами, доцільним вважається співвіднесення рекомендацій з наданими висновками, а також адаптація та конкретизація цих рекомендацій до потреб цільових аудиторій.

Отримані результати дослідження створюють фахове підґрунтя для подальших публічних діалогів (як в експертному середовищі, так і для широкого кола зацікавлених осіб) щодо впровадження гендерного аспекту у кліматичну освіту.

Рецензентка:

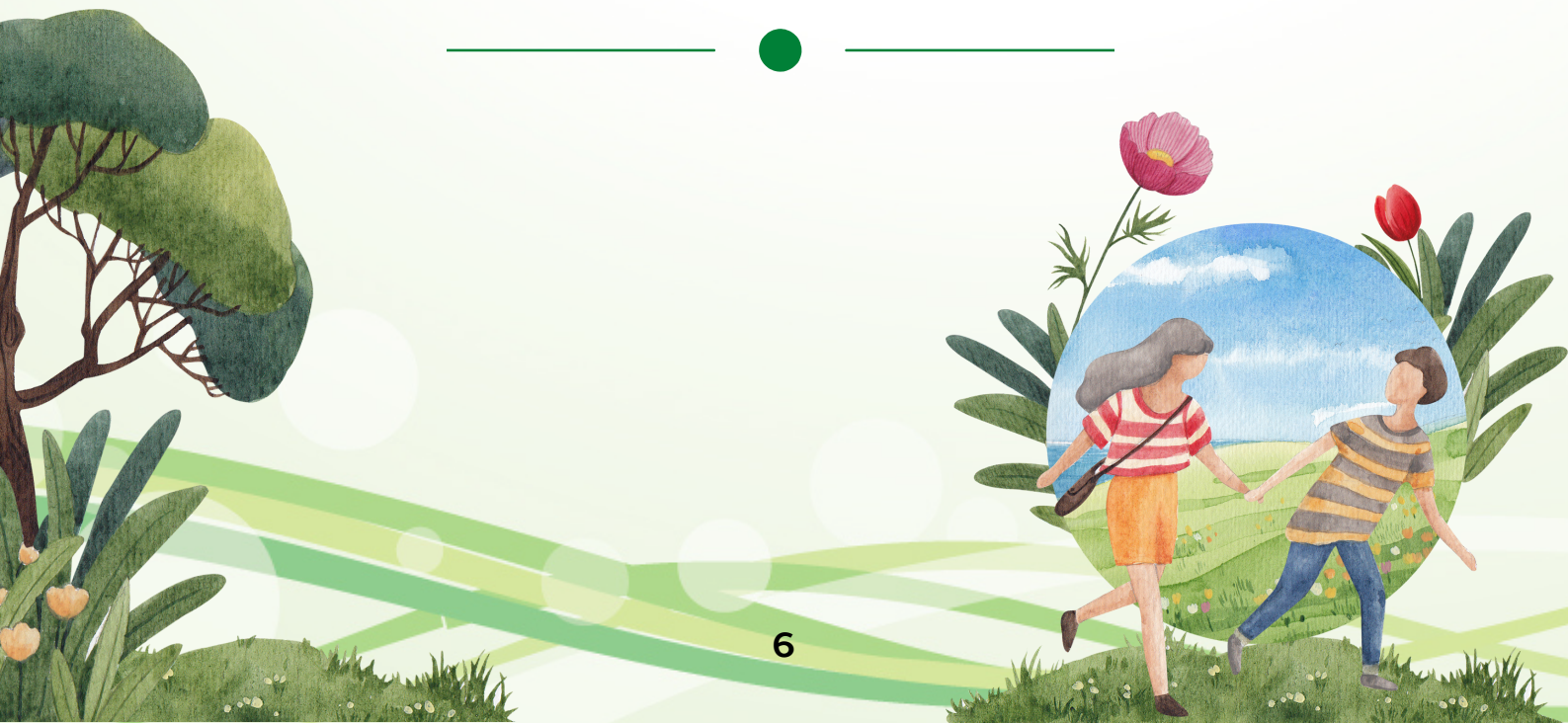
*кандидатка економічних наук, доцентка,
членкиня правління ГО «Гендерний креативний простір»*

Галина Бережна

ЗМІСТ

Вступ	7
Проведення фокус-групових досліджень	8
1. Ставлення до гендерної проблематики вчителів / учительок, педагогів та фахівців / фахівчинь ЗЗСО та ЗПО	8
2. Інтеграція гендерної проблематики в кліматичну освіту	12
3. Готовність сучасних учителів бачити та розкривати змістовні фокуси гендерної проблематики в межах кліматичної освіти	17
Висновки	20
Рекомендації	22
Додаток А. Інструментарій дослідження (гайд ФГД)	24
Зв'язок гендера та зміни клімату	31
Гендерні відмінності в наслідках зміни клімату	32
Гендерні відмінності в стратегіях адаптації та пом'якшення наслідків зміни клімату	43

ВСТУП

Викладання кліматичних знань у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) та позашкільної освіти (ЗПО) активно поширюється нашою країною, однак стандарти кліматичної освіти та її ціннісна перспектива переважно є гендерно нейтральними: процеси зміни клімату не інтерпретуються в шкільних класах як такі, що мають різний (неоднаковий) вплив на жінок і чоловіків, освітні контексти та завдання для учнів не містять згадок про гендерні ролі та відносини, кліматичні ризики та обмеження жінок і чоловіків не аналізуються в підручниках, відповідно, відсутні знання та навички в педагогів щодо інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту в українських школах.

Для з'ясування, як сприймають вчителі ЗЗСО та фахівці ЗПО проблематику інтеграції гендерного компонента в кліматичну освіту, використовувався пошуково-аналітичний вид дослідження.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Було проведено 2 фокус-групи. Загальна кількість учасників фокус-групової дискусії (ФГД) – 16 осіб (90% вчительок / педагогинь та 10% учителів / педагогів). Більшість учасників ФГД – це вчителі / вчительки та педагоги, які викладають біологію, природознавство, хімію, географію, основи охорони здоров'я. Всі учасники / учасниці дискусій мають педагогічну освіту та стаж викладання природничих дисциплін понад 5 років. ЗЗСО / ЗПО із сільської місцевості представляли 35% учасників ФГД. Рекрутування учасників відбувалося в мережі **«Facebook»**. ФГД було проведено 16 та 18 лютого 2022 року, середня тривалість – 2 години 15 хвилин.

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Гайд ФГД містить три блоки. «Блок А. Оцінка вчителями / вчительками готовності опікуватися гендерною проблематикою при викладанні дисциплін» сфокусований на підходах проблемах викладання екологічної освіти в ЗЗСО та оцінюванні гендерної чутливості вчителів та ЗЗСО, а також оцінюванні інтеграції гендерної проблематики у викладання дисциплін у ЗЗСО.

«Блок В. Гендер у фокусі екологічної освіти» приділяє увагу потенційній інтеграції гендерної проблематики в екологічну / кліматичну освіту та оцінюванню потенційної готовності вчителів привносити гендерну проблематику в освітні екологічні / кліматичні дискурси. «Блок С. Проєктивний фокус інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту та відповідної методології викладання» присвячений діагностиці професійної обізнаності вчителів щодо інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту в ЗЗСО (додаток А).

1. Ставлення до гендерної проблематики вчителів / учительок, педагогів та фахівців / фахівчинь ЗЗСО та ЗПО

Більшість викладачів / викладачок розглядають словосполучення «гендерна проблематика» як проблематику гендерної рівності, рівноправ'я статей, рівноправ'я у виборі професій. Половина учасників / учасниць фокус-групи говорять про те, що їхні колеги *«переважно не розуміються на цій темі»*, що *«гендерна просвіта в школах зовсім відсутня»*.

Під час проведення фокус-групових досліджень було мало фактажних відповідей на запитання *«Чи є у ваших колег із педагогічних колективів зацікавленість гендерними питаннями та проблематикою?»*, що демонструє залучення вчителів ЗЗСО до гендерного активізму: *«Ми говоримо з дітьми на теми гендерної рівності. Ми намагаємося долати гендерні стереотипи. Є вчителі, які інтегрують гендерні питання в предмети та дисципліни»*. Також деякі вчителі кажуть про проведення в ЗЗСО *«роботи з дітьми на теми гендерної рівності, долання гендерних стереотипів та практики вчителів-ентузіастів, які інтегрують гендерні питання у свої предмети»*.

Однак більшість учителів / учительок не вважають себе обізнаними з гендерних питань. Свою необізнаність учасники / учасниці ФГД пов'язують із відсутністю ґрунтовних знань та навичок, а також педагогічного досвіду викладання гендерної проблематики. Лише одна учасниця ФГД проходила навчання з гендерної проблематики. За її оцінкою, для опанування теорії гендера та її інтеграції в кліматичну освіту потрібно планувати більш ґрунтовне навчання для вчителів та педагогів із гендерної проблематики, причому обов'язково з елементами практики: *«...Я брала участь у тренінгу з гендерної рівності. І чесно скажу, що одного тренінгу замало. Потрібне опрацювання практичне»*. Також учасники / учасниці кажуть про складнощі з правильним транслюванням гендерно чутливих та гендерно акцентованих знань учням: *«...Я закінчила два вищих заклади, і мені складно зробити необхідну інтеграцію гендерних питань в тематику моїх предметів»*.

За результатами дослідження виявлено, що на ступінь гендерної чутливості вчителя / вчительки впливають рівень його / її обізнаності з гендерною тематикою, наявність або відсутність у нього / неї досвіду залучення до освітніх проєктів, пов'язаних із просуванням Цілей сталого розвитку ООН до 2030 р., досвіду участі в модерних освітніх проєктах, а також загальний стаж викладання кліматичної тематики (як правило, що більше стаж викладання кліматичної освіти, то вище ступінь сприйняття вчителем / учителькою інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту).

Ступінь гендерної чутливості вчителя / вчительки напряму корелює з наявністю або відсутністю в самих закладах освіти дискурсу про гендерну рівність та справедливість. Вчителі / вчительки тих закладів освіти, які є гендерно чутливими та плекають політику й цінності гендерної рівності, краще підготовлені до інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту. Однак під час ФГД було з'ясовано, що

більшість ЗЗСО і закладів вищої освіти не приділяють уваги гендерній просвіті в межах освітнього процесу, не намагаються впроваджувати гендерний підхід у практику управління закладами освіти. Навіть в умовах дефіциту педагогічних кадрів чоловічої статі *«чоловіки, особливо молодого віку, набагато швидше роблять кар'єру в школі, порівняно з педагогинями різних вікових груп»*.

Учасники дискусії, відповідаючи на запитання щодо укоріненості стереотипних ґендерних уявлень в педагогічних колективах, переважно критично оцінюють наявний стан речей: *«...У педагогічних колективах ґендерні стереотипи існують»*. На думку однієї частини учасників фокус-груп, частіше стереотипні та упереджені ґендерні уявлення транслюють педагоги старшого віку, на думку іншої – ґендерні упередження властиві всім учителям / учителькам незалежно від їхнього віку: *«...Вік учителів не впливає на ступінь їхньої забобонності»*.

За результатами дослідження можна стверджувати про схожість характеру ґендерної типізації та ґендерних відносин із боку як учителів, так і вчительок, подібність у трансляції ними ґендерних ролей: *«дівчатам, скоріше, притаманне...», «зважаючи на майбутнє дівчат, доцільніше...», «хлопцям цікавіше слухати про...на відміну від дівчат»*. Водночас жінки-вчительки були більшою мірою ґендерно чутливими та прогресивними під час проведених дискусій, ніж учителі-чоловіки. Також виявлено, що вчителі / вчительки часто транслюють ґендерні упередження у формі педагогічних оцінок щодо очікувань, навичок та переконань від імені своїх учнів-хлопців та учениць-дівчат, завуальовуючи свої ґендерні переконання.

Дослідження зафіксувало малу (помірну) готовність учителів / учительок корегувати ґендерну систему цінностей їхніх учнів та учениць, зважаючи на власне *«незнання ґендерної теорії», «відчуття власної мінімальної компетентності», «впевненість у відсутності саме такого мандата у вчителя»*. Вчителі / вчительки під час ФГД наголошували на тому, що активна позиція вчителя / вчительки в транслюванні ґендерної перспективи з акцентом на нівелюванні традиційних ґендерних відносин може зашкодити дівчатам та хлопцям, порушити бінарну систему ролей, яку деякі вчителі / вчительки вважають правильною.

Серед учасників / учасниць фокус-груп майже не було педагогів, які б проходили освітні студії з ґендерної освіти та практично вибудовували свою ґендерну чутливість, що свідчить про неконтрольованість процедур із підвищення освітніх компетентностей учителів за сучасних умов та відсутність зв'язку між наявністю / відсутністю ґендерних компетентностей та порядком присвоєння кваліфікаційних категорій і педагогічних звань педагогічним працівникам у межах атестацій.

Більшість учителів / учительок погодилися з тим, що вчителю складно впевнено транслювати знання, в яких вони не впевнені, які вони ставлять під сумнів, в яких вони не є компетентними, зокрема знання щодо взаємопов'язаності кліматичних і ґендерних дискурсів та взаємовпливу ґендера / ґендерних ролей і стосунків на кліматичну освіту.

Вчителі чоловічої статі частіше на відміну від колег жіночої статі виказували під час тематичної дискусії свої сумніви щодо готовності впевнено та аргументовано говорити про взаємозв'язок ґендера / ґендерних ролей та кліматичної освіти. Оперуючи гіпотезами щодо впливу взаємозв'язку ґендера / ґендерних ролей та кліматичної освіти, чоловіки-викладачі схилилися до меншої ґендерної чутливості та частіше були більш ґендерно сліпими, транслюючи упередження та стереотипи щодо жіночих ролей, на відміну від своїх колег-жінок.

Характер відповідей учасників / учасниць фокус-групи на запитання *«Чи є у вчителів певні стереотипи або хибні уявлення стосовно викладання екології / природознавства?»* репрезентував неготовність учителів / учительок ідентифікувати ґендерні виміри в змісті освітньої тематики кліматичної освіти. За результатами дослідження з'ясувалося, що вчителі / вчительки не завжди бачать і майже не проговорюють зв'язок між надзвичайними ситуаціями, пов'язаними з кліматом, і ризиками / втратами для вразливих ґендерних груп або їх вимушеним переміщенням чи, наприклад, зв'язок між моделями ґендерного споживання та їхніми наслідками для зміни клімату в часовій перспективі.

Водночас, аналізуючи ймовірність трансляції укорінених традиційних ґендерних стереотипів у межах самої кліматичної ґендерної освіти, можна говорити про те, що вчителі / вчительки скоріше не заходять на тематичне поле, ніж продукують хибні ґендерні стереотипи, викладаючи кліматичну освіту, через суб'єктивні відчуття своєї некомпетентності в ґендерній теорії / підході. Однак у методичній та навчальній літературі, яка присвячена кліматичній освіті або містить відповідні теми з кліматичної освіти, зокрема зображення в зошитах для учнів / учениць, трапляються поодинокі випадки ґендерно стереотипованого розподілу ґендерних ролей.

Коли, наприклад, *«вибір їжі в супермаркеті здійснюється хлопцями, а дівчина займає пасивну позицію»*, коли *«більш активну екологічну позицію займають чоловіки, ніж жінки»*.

Отже, в освітньому процесі склалася ситуація, коли педагоги не готові самостійно транслювати гендерно чутливі дискурси в межах кліматичної освіти. На думку учасників фокус-груп, таку ситуацію можна виправити лише запровадженням додаткових навчань з інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту для вчителів / учительок ЗЗСО та фахівців / фахівчинь ЗПО.

2. Інтеграція гендерної проблематики в кліматичну освіту

Принцип інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту, який полягає в систематичному врахуванні відмінностей між умовами, ситуаціями та потребами жінок і чоловіків, дівчат і хлопців, вчителі сприймають здебільшого обережно насамперед із двох причин.

Друга – обмеженість навчальних кредитів, які безпосередньо відведені на саму кліматичну освіту, що унеможлиблює за браком навчального часу приділення уваги гендерній проблематиці. Така ситуація пояснюється тим, що вчителі доволі активно практикують мультидисциплінарність змістів та контекстів у межах кліматичного навчання / освіти, враховуючи, що нині відсутня єдина предметна освітня межа транслювання кліматичної освіти в ЗЗСО країни, а наявна методологічна межа має варіабельний характер залежно від регіону країни, освітнього рівня, спеціалізації та фаховості вчителя. Водночас відсутність автономної «самостійності» кліматичної освіти в середній школі для вчителів, які є прибічниками фокусування на кліматичній проблематиці в освітньому процесі, – це привід для диференціації кліматичної освіти від інших суміжних природничих дисциплін та/або тем.

Третина учасників / учасниць ФГД вбачають у гендерній проблематиці «загрозу» для кліматичної освіти. На їхню думку, з огляду на *«мінімальні кредити часу, що відводяться задля опанування азів кліматичної освіти в школі, введення гендерного компонента зовсім зменшить години уваги учнів до самої кліматичної освіти»*.

Учителі усвідомлюють, що виконання завдань з інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту буде забирати певний час із часу, відведеного на кліматичну освіту, а це потенційно може призвести до мінімізації тематичних контекстів самої кліматичної освіти, що транслюються вчителями учням.

За результатами відповідей учителів / учительок виявлено, що кожна ЗЗСО має свій ступінь квотування природничих освітніх предметів (природознавства, екології, географії, біології тощо) щодо кліматичної освіти, тому кількість кредитів, що надаються на кліматичну освіту, з року в рік змінюється. На ступінь поглиблення змісту викладання кліматичних знань, а також час, що відводиться на це, впливає рівень викладання предметів, пов'язаних із кліматичною освітою: поглиблений, варіативний або факультативний. Водночас результати дослідження засвідчили, що викладання предметів, пов'язаних із кліматичною освітою, не впливає на ступінь включення в кліматичну освіту гендерної проблематики. Отже, збільшення кредитів часу на викладання кліматичних знань не обов'язково призводить до більшої інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту.

Головними чинниками інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту є усвідомлення педагогами важливості такої інтеграції та наявність у них відповідних знань. За результатами дослідження виявлено пряму залежність між гендерною чутливістю вчителя / вчительки та його / її готовністю до інтегрування гендерних питань в кліматичну освіту. Що вищим є ступінь усвідомлення вчителями / вчительками ролі гендера в кліматичних змінах, розуміння впливу на соціальну диференціацію гендерної структури суспільства, то більшою мірою вчителі / вчительки потенційно готові включати гендерну перспективу в кліматичну освіту.

Також на можливості та якість інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту в ЗЗСО безпосередньо впливає характер предметних контекстів та змістів, проблемно-тематичних дискурсів кліматичної освіти, що супроводжують навчальний процес.

Результати фокус-груп свідчать, що теоретичні компоненти кліматичної освіти в сучасному освітньому процесі не містять належної інформації щодо системи зв'язків між кліматом та гендером / гендерними відносинами і, відповідно, не утворюють між собою цілісної системи, що призводить до відсутності в предметі кліматичної освіти сфокусованості на взаємних впливах гендера на клімат і, навпаки, клімату на гендер / гендерні стосунки.

В освітньому процесі відсутній емпіричний фокус поєднання кліматичної освіти та гендера / гендерних відносин. Його немає в дидактичних матеріалах із кліматичної освіти, програмах і матеріалах, наближених для кліматичної освіти, у завданнях для учнів з упорядкування спостережуваних фактів і явищ, їх класифікуванні тощо, що обмежує учнів / учениць у здійсненні переходу від чуттєво-конкретного сприйняття взаємозв'язку гендера до конкретної сутності такого взаємозв'язку.

Окрім того, учасники ФГД звернули увагу на важливість наявності практичного компонента при здійсненні інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту, коли засвоєння навчального матеріалу відбувається через механізми розв'язання пізнавальних завдань і проблемних ситуацій, ілюстративний матеріал, що демонструє окремі життєві практики та стратегії жінок / дівчат і чоловіків / хлопців у контексті кліматичної реальності та екологічної поведінки. Учасники фокус-груп зауважують, що природничі підручники здебільшого репрезентують людину без статі, розповідають лише про кліматичні зони, країни, населені пункти або сільське господарство, що більше схоже на соціально-економічний аналіз, а масштаби кліматичних / екологічних тенденцій через призму потреб та інтересів саме людей, батьків із дітьми, літніх людей, жінок та чоловіків не висвітлюються. Це унеможлиблює інтеграцію гендерної проблематики в кліматичну освіту, тому що неконкретна з гендерної точки зору ілюстративність та підхід до зображення наслідків зміни клімату в освітньому процесі роблять неможливим розкриття гендерної специфіки.

Під час дискусій вчителі жодного разу не згадали, що на концепті інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту наголошує МОН. Це, вірогідно, дає змогу вчителям не звертати на інтеграцію гендерної проблематики серйозної уваги.

Тестування щодо інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту розділило думки вчителів / учительок.

Одна група вчителів / учительок виказала свою педагогічну готовність до тестування та запровадження практичного компонента при інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту та оцінила таку перспективу як *«цікаву», «потужну», «корисну»*.

А друга поставилася до такої перспективи критично, зауваживши, що в такому випадку кліматична освіта з інтегрованим гендерним компонентом буде розглядатися як *«певне, можливо, хибне та упереджене гендерне бачення вчителя»*, яке є, скоріше, *«недоцільним», «зайвим» та «не корисним»*.

Зрідка учасники / учасниці фокус-груп згадували так звані наскрізні змістовні лінії в освітніх програмах та власний досвід їх опанування в навчальних класах. Це дає підстави говорити про те, що в більшості ЗЗСО не приділяється потрібна увага інтеграції ключових і загальнопредметних компетентностей у навчальні предмети та предметні цикли, а вчителі / вчительки є трансляторами змістів монопредметів без поєднання їх із надпредметною тематикою та проблематикою, що не сприяє формуванню в учнів загальнопредметних компетентностей. Така ситуація склалася через відсутність належних методичних рекомендацій щодо опанування наскрізних змістовних ліній, відсутність творчого середовища в педагогічних колективах ЗЗСО, яке б мотивувало вчителів до їх опанування, а також відсутність належної координації з боку керівництва закладів освіти та інших профільних інституцій.

Отже, інтеграція гендерної проблематики в кліматичну освіту в ЗЗСО може стикнутися з відсутністю діючого механізму підтримки наскрізних змістовних ліній, серед яких і кліматична освіта, та неготовністю вчителів і ЗЗСО тримати фокус на реалізацію наскрізних змістовних ліній у перспективі. Це ставить під сумнів необхідність розгляду гендерної проблематики як чергової наскрізної лінії, що посилює загальноосвітні компетенції в освітньому процесі, й демонструє потребу розглядати інтеграцію гендерних питань не як політичну перспективу у відповідь на модність цієї проблематики, а як додаткову предметну специфікацію, здатну поглибити та збагатити сприйняття предмета основної дисципліни, зокрема кліматичної освіти.

Незважаючи на те, що МОН України наголошує на важливості впровадження наскрізної лінії «Екологічна безпека та сталий розвиток», яка дає змогу формувати в учнів соціальну активність, відповідальність й екологічну свідомість, за результатами дослідження виявлено відсутність такої наскрізної лінії в освітньому процесі закладів освіти. Вчительки / вчителі не згадують про наскрізну лінію «Екологічна безпека та сталий розвиток», в освітніх закладах відсутні жодні координаційні заходи з її впровадження та регламентування. Виходячи з відповідей учасників / учасниць фокус-груп, лише цілеспрямованість викладачів обумовлює ступінь ґрунтовності та якості викладання екологічної / кліматичної освіти в ЗЗСО.

3. Готовність сучасних учителів бачити та розкривати змістовні фокуси гендерної проблематики в межах кліматичної освіти

Під час ФГД більшість учителів / учительок не змогли пояснити, яким чином *«питання навколишнього середовища та наслідків зміни клімату пов'язані з гендерною нерівністю»*. Учасники / учасниці фокус-груп говорять, що в методичній літературі для викладання кліматичних / екологічних знань відсутні будь-які пояснення щодо зв'язку гендера та клімату, щодо більших ризиків та втрат від зміни клімату для жінок, щодо гендерних відмінностей у стратегіях адаптації та пом'якшення наслідків зміни клімату. Також викладачі / викладачки, зважаючи на дефіцит професійного часу, свою завантаженість, відсутність запиту від освітнього середовища щодо приділення уваги інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту, намагаються не зачіпати цю тему.

Лише третина вчителів / учительок дали ствердну відповідь на проєктивне запитання: *«Уявімо ситуацію, що завтра вам потрібно провести урок на тему "Наслідки зміни клімату та гендерні відмінності" для учнів 5–6 класів. Хто з вас погодився б? Хто не погодився б і чому?»*. Вчителі, які відмовились від такого навчального експерименту, аргументували свою позицію тим, що вони *«мають недостатні*

знання з гендерної проблематики», майже *«відсутні методичні матеріали для вчителів з інтеграції гендера в кліматичну освіту»*, *«підготовка та опанування такої інтеграції для вчителів потребує значного часу»*, а також тим, що вони *«не відчують межі та глибини необхідного поглиблення освітнього кліматичного дискурсу в контексті гендерної інтеграції»* і не знають, *«про що саме доцільно казати на уроках та якою мірою»*.

Водночас під час фокус-груп вчителі підтвердили високу ймовірність того, що урок *«"Наслідки зміни клімату та гендерні відмінності" був би цікавим для учнів / учениць. Такий урок сприяв би практикуванню ними більш екологічно свідомої поведінки в перспективі, і, відповідно, можливо, учні стали б більш гендерно чутливими до різних потреб та інтересів жінок і чоловіків у зв'язку зі зміною клімату»*.

Також учителі зауважили, що в їхніх *«педагогічних колективах є колеги, яким власні гендерні уподобання та стереотипи завадили б провести такий урок»*.

Частина вчителів / учительок вважають *«не зовсім коректним у школі, в якій представлено різні соціальні групи учнів / учениць, акцентувати на гендерній та соціальній нерівності, а також робити наголос на тому, що кліматичні зміни переважно поглиблюють гендерну та соціальну нерівність і погіршують становище вразливих гендерних груп у суспільстві»*. Це означає, що вчителі намагаються не ризикувати з розкриттям учням наслідків ризиків соціальної, гендерної нерівності і, відповідно, кліматичної уразливості різних соціальних та гендерних груп.

Під час дослідження відчувалося, що вчителі / вчительки вважають своїх учнів вразливими до сприйняття реальних кліматичних ризиків. Відповідно, при викладанні кліматичних дисциплін вони схильні до завуальованого, обережного викладання кліматичного матеріалу, без конкретизації та прив'язки до реальних загроз, реальних гендерних ролей та стосунків, зокрема в родинних учнів / учениць.

Опитані вчителі повідомили, що *«інформація в підручниках, зошитах для учнів щодо пояснень стратегій адаптації та пом'якшення наслідків зміни клімату переважно розглядається в режимі адаптації та практик пристосування до кліматичних криз в історичній / континентальній перспективі без будь-яких додаткових акцентів та наголосів на гендерних специфікаціях»*.

Учителі / вчительки ЗЗСО та фахівці / фахівчині ПЗО зауважили, що вони потенційно *«готові розширити тематичний дискурс своїх занять, додавши гендер»*, однак необхідних матеріалів для підготовки до уроків і методичних посібників для вчителів, наприклад, таких, як до уроків із Міжнародного дня Землі, Всеукраїнського дня довкілля, Міжнародного дня із зменшення небезпеки стихійних лих, не існує. Вчителі зізнались, що їх *«не навчили гендерної перспективи»* і *«лише досвідчені педагоги, які працюють із тематикою кліматичної освіти достатньо довго, та педагоги, які є фанатами своєї справи, готові вкласти гендерну перспективу в кліматичну освіту»*.

Також дослідження виявило, що більшість учителів мають сумніви щодо власних гендерних компетентностей. Вони, скоріше, є не готовими та відчують певний страх перед кліматичною гендерно чутливою просвітою в класах ЗЗСО та ЗПО.

Лише третина вчителів / учительок впевнено заявили, що гендер має значення при оцінюванні наслідків зміни клімату. Трохи більше третини педагогів підтримали думку про залежність між гендером та адаптивними заходами щодо цих кліматичних змін. Більшість учителів / учительок вагалися щодо необхідності врахування гендера під час прийняття екологічних рішень та формування політики на основі навичок, знань, ресурсів і досвіду обох статей. І це незважаючи на те, що учасники / учасниці дослідження є обізнаними фахівцями з кліматичної освіти та просвіти, ініціаторами різноманітних заходів з учнями / ученицями щодо запобігання кліматичним загрозам у своїх закладах освіти та громадах.

На запитання *«Які тези варто наводити учням під час розповіді про взаємозв'язок гендерних відмінностей та стратегії адаптації і пом'якшення наслідків зміни клімату?»* учасники / учасниці фокус-груп не були готові дати відповідь. Вони впоралися із цим запитанням лише завдяки підказкам модераторки-гендеристки.

Результати ФГД дають змогу зробити висновок про необхідність створення ґрунтовної доказової бази щодо взаємозв'язку гендера та клімату з метою поширення та використання цього фактажу в межах кліматичної освіти у ЗЗСО та ПЗО, а саме щодо:

- чутливості жінок / дівчат та інших вразливих груп до зміни клімату;
- меншої соціальної влади та політичного капіталу жінок і вразливих груп, які вони можуть використовувати, через що вони меншою мірою здатні пом'якшувати наслідки зміни клімату, впливати на них та долати їх;

- впливу наслідків кліматичних змін, ризиків та втрат від них на вразливі групи населення / жінок / чоловіків;
- реагування на зміни клімату різних за рівнем доходу домогосподарств за сучасних умов та в історичній перспективі;
- різних можливостей жінок та чоловіків пом'якшувати та адаптуватися до зміни клімату на індивідуальному та груповому рівнях, у міській та сільській місцевості, у різних кліматичних регіонах нашої країни;
- різних гендерних моделей споживання жінок та чоловіків, які по-різному впливають на клімат;
- різних варіантів переходу на низьковуглецевий спосіб життя та пов'язані з ним технології, доступні / недоступні жінкам і чоловікам, що визначається рівнем їхньої освіти, гендерними ролями, розподілом праці та доходів; внесків різних груп у шкідливі викиди тощо.

ВИСНОВКИ

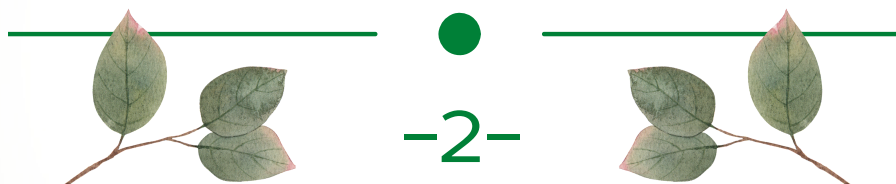
-1-

Готовність педагогів ЗЗСО та фахівців ЗПО інтегрувати гендерну складову в кліматичну освіту є доволі помірною. Більшість учасників та учасниць фокус-груп не вважають можливим поглиблювати актуальний дискурс про гендерні відмінності та стратегії адаптації / пом'якшення наслідків зміни клімату через взаємозв'язок екологічної проблеми із соціальними проблемами та ризиками у своїх шкільних аудиторіях. Опитані педагоги переважно не готові та не підготовлені до фокусування на питаннях соціальної та гендерної нерівності, гендерної дискримінації в межах кліматичної освіти. За результатами дослідження виявлено чотири головні бар'єри для здійснення інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту в українських ЗЗСО:

1. низька гендерна обізнаність учителів / учительок, що унеможлиблює грамотне включення гендерного компонента в освітній кліматичний дискурс;
2. відсутність часу у вчителів на самостійне опанування перспективи інтеграції гендерної проблематики, зважаючи на їхню перевантаженість різними фаховими активностями та навчальними дисциплінами;
3. доволі малі навчальні кредити для кліматичної освіти, що заважають виділяти відповідний час на гендерні проблеми та контексти в межах кожного уроку та загального навчального кредиту на гендерну просвіту учнів;
4. відносна гендерна чутливість та гендерна прогресивність педагогів, наявність у них гендерних упереджень та стереотипів, що унеможлиблюють просування гендерної проблематики в будь-які навчальні дисципліни.

Під час обговорення у фокус-групах шляхів інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту в ЗЗСО та ЗПО для учнів / учениць педагоги зійшлися на думці, що необхідно насамперед навчити вчителів / учительок азів гендерної теорії, озброїти їх відповідними навчальними інструментами для інтеграції гендерної проблематики в навчальних класах і не обмежуватися при цьому кліматичною освітою, адже «гендерні окуляри» педагогів в ЗЗСО та ЗПО запрацюють повною мірою лише тоді, коли в межах усіх предметів відбудеться інтеграція гендерного підходу. Інтегрувати гендерну проблематику в кліматичну освіту без залучення закладів освіти до кола гендерної чутливості неможливо. В перспективі потрібно не лише докласти зусиль для надання гендерної чутливості змісту всіх навчальних дисциплін, зокрема кліматичних, а й намагатися впроваджувати гендерний підхід в практики управління закладами освіти, зокрема, аналізувати гендерні розриви в оплаті праці вчителів / учительок і запобігати їм та аналізувати кар'єрне просування педагогів-чоловіків і педагогинь заради викорінення гендерної нерівності, яка існує в освітніх закладах.

-3-

Більшість учасників / учасниць ФГД вважають, що в шкільній програмі незадовільно репрезентується тематика ґендерних відмінностей / ролей в стратегіях адаптації та пом'якшення наслідків зміни клімату. Педагоги погоджуються з тим, що ґендерно чутлива кліматична освіта неможлива без уточнень та фактажу, міждисциплінарних зав'язків у підручниках, зокрема щодо зміни клімату, в навчальних програмах / текстах / завданнях, які нині позбавлені ґендерної перспективи, оскільки в них мінімізовані або відсутні контексти щодо наслідків зміни клімату для конкретних груп людей, жінок та чоловіків із різними соціальними / ґендерними статусами. Вчителі незадовільно оцінили потенціал наявної методичної літератури щодо її здатності формулювати, масштабувати та акцентувати увагу саме на ґендерних відмінностях у стратегіях адаптації та пом'якшення наслідків зміни клімату. На думку вчителів / учительок, у перспективі методичну літературу, як і інші інструменти навчального процесу, потрібно вдосконалювати для здійснення якісної інтеграції ґендерної проблематики в кліматичну освіту.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

-1-

За результатами дослідження вчителям ЗЗСО та фахівцям ПЗО, які не мають ґендерних упереджень та стереотипів, потрібне фахове наставництво та консультації / курси з інтеграції ґендерної

проблематики в кліматичну освіту. Педагоги ЗЗСО та фахівці ПЗО, які мають ґендерні упередження, трансклюють бінарну ґендерну світоглядну перспективу і, відповідно, не є ґендерно чутливими, потребують навчання азів ґендерної освіти, перш ніж трансклювати знання, що містять ґендерну проблематику.

-2-

Для здійснення якісної інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту необхідно розробити відповідні тренінги для педагогів ЗЗСО та фахівців ЗПО й запровадити сертифікацію для вчителів / учительок, які викладають кліматичні знання.

-3-

Процес інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту має поєднувати знання та експертизу фахівців / фахівчинь із гендерної політики, екології та клімату, педагогічних працівників. Необхідно започаткувати створення спеціалізованих посібників і методичних інструментів для навчання та інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту, тестуючи їх на учнях та вчителях.

-4-

МОН потрібно докласти зусиль задля дієвої та практичної реалізації наскрізних ліній в ЗЗСО, зокрема кліматичної лінії, яка б посилювала загальноосвітні компетенції учнів та мотивувала вчителів ЗЗСО до просування наскрізних гендерно чутливих ліній в освітньому процесі. ЗЗСО на рівні управління закладами необхідно приділяти більшу увагу гендерній просвіті, керівництву закладів освіти слід докладати зусиль задля формування в педагогів гендерної чутливості та відповідних компетентностей, закладати гендерні компетенції в плани підвищення кваліфікації, розробляти навчальні плани, що передбачають інтеграцію гендерної проблематики в кліматичну освіту, впроваджувати обмін досвідом з інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту між закладами освіти громади, області тощо, а також зважати на наявність / відсутність гендерних компетентностей у вчителів при підтвердженні / присвоєнні педагогічних звань.

ДОДАТОК А

Інструментарій дослідження (гайд ФГД)

Блок А. Оцінка вчителями / вчительками готовності опікуватися гендерною проблематикою при викладанні дисциплін.

30–40 хвилин

A.1. Якщо спробувати дати кількісну оцінку екологічній освіті в середній школі загалом за 12-бальною системою, яку оцінку ви б поставили? Чому?

Увага! Модератор / модераторка просить учасників / учасниць виставити оцінки та обґрунтувати їх. Представлення оцінок відбувається від найменшої до найбільшої.

A.2. Чи чули ви таку тезу: екологічна освіта в навчальному закладі може бути реалізована за трьома моделями: одно-, багатопредметною і змішаною? Чи підтримуєте ви її?

A.2.1. Скажіть, які, на вашу думку, нині існують головні бар'єри в школі щодо розбудови саме змішаного формату екологічної освіти, відповідно, й інших дисциплін? Поясніть свою думку, будь ласка. Що саме потрібно зробити задля усунення цих бар'єрів? Хто з учасників / учасниць групи має настанови та рекомендації?

A.3. Як ви розумієте таку словосполучку, як «гендерна проблематика»? Що це за проблемні питання? Чи можете ви навести приклади?

A.4. Хто з вас може сказати про себе, що ви є обізнаним / обізнаною з гендерних питань? Чому ви так вважаєте?

A.5. Хто з вас може сказати, що ви є прибічником та прихильником гендерної рівності? Чи знаєте ви інших прихильників / прихильниць гендерної рівності? Чим зазвичай вони займаються?

A.6. Хто з вас не готовий сказати сьогодні, що він розуміє, що таке «гендер», чим поняття «гендер» відрізняється від поняття «стать»?

A.7. Хто з присутніх вважає, що сучасний вчитель потенційно повинен бути прихильником гендерної рівності? Чому ви так вважаєте?

A.8. Чи існують у нашій школі практики, які охоплюють питання гендерної рівності та недискримінації? Наприклад, у вашій школі? Чи проводяться у вашій школі гендерні аудити? Чи аналізуються в школі наявні гендерні розриви? Чи були прийняті певні рішення задля скорочення гендерних розривів? У кого з учасників / учасниць є такий досвід?

A.9. Чи має хтось із вас досвід навчання на курсах, можливо, онлайн-курсах, з гендерної освіти / просвіти або спеціальних гендерно чутливих курсах для вчителів / викладачів?

A.9.1. Чи хотіли б ви пройти такі курси? Про що в першу, другу та третю чергу, на ваш погляд, мають бути ці курси? Дайте, будь ласка, рекомендації як представники / представниці цільової аудиторії.

A.10. Як ви думаєте, чи є у ваших колег із педагогічних колективів зацікавленість гендерними питаннями та проблематикою? Чи можна сподіватися, що вчителі – це авангард поширення гендерної політики й що за певних умов вони готові «мобілізуватися» на боротьбу з гендерними стереотипами?

A.11. На вашу думку, що таке інтеграція гендерної проблематики у викладання дисциплін? Чи цікавилися ви гендерним підходом та практиками?

Увага! Модераторки диференціюють учасників групи: «У першу чергу цікаво послухати розповіді про таке інтегрування викладачів НЕ екологічних предметів, у другу чергу – викладачів екологічних / природничих дисциплін, якщо такі приклади є. Увага! Якщо учасники групи не зможуть навести приклади інтеграції гендерної проблематики в навчальні предмети, такі приклади наведе модератор / модераторка».

A.12. Чи вважаєте ви інтегрування гендерної проблематики в предмети та дисципліни середньої / середньої спеціальної школи складним завданням для вчителів?

Увага! Модератор / модераторка пропонує учасникам проголосувати. Учасники / учасниці, які вважають це складним завданням, повинні пояснити свою думку. Учасники / учасниці, які вважають це простим завданням, також мають пояснити чому.

A.13. На вашу думку, яка допомога потрібна сучасному вчителю для опанування гендерної проблематики та прогресу щодо її інтегрування в предмети та дисципліни середньої школи?

Блок В. Гендер у фокусі екологічної освіти».

60–80 хвилин

Увага! Вступне слово модератора / модераторки: «У цьому блоці ми поговоримо з вами про те, як пов'язані гендерні відмінності з: а) наслідками зміни клімату; б) адаптивними заходами щодо зміни клімату; в) роллю жіноцтва в прийнятті екологічних рішень. Усі ці питання стану навколишнього середовища та зміни клімату не одноразово згадуються вами на уроках / практичних заняттях, однак, імовірно, зрідка в середовищі вчителів сприймаються як такі, що мають зв'язок із гендерною нерівністю, наприклад, недостатнє представництво жінок в установах / зібраннях, що приймають екологічні рішення (**модератор / модераторка наводить приклад**), наявні гендерні відмінності в стратегіях адаптації та пом'якшення наслідків (**модератор / модераторка наводить приклад**), гендерні відмінності та розриви в наслідках зміни клімату (**модератор / модераторка наводить приклад**)».

В.1. Чи згодні ви, що питання навколишнього середовища та наслідків зміни клімату пов'язані з гендерною нерівністю?

Увага! Модератор / модераторка пропонує учасникам проголосувати: «Хто з вас вибрав опцію "Скоріше ні", поясніть, будь ласка, свою думку. А хто, навпаки, вважає, що гендерний контекст наявний у згаданих питаннях екологічного дискурсу? Поясніть і ви свою думку».

В.2. Чи легко вчителю транслювати знання, щодо яких він не є впевненим або які він ставить під сумнів?

В.3. Уявімо ситуацію, що завтра вам потрібно провести урок на тему «Наслідки зміни клімату та гендерні відмінності» для учнів 5–6 класів. Хто з вас погодився б? Хто не погодився б і чому?

В.4. Що, на погляд тих, хто погодився, потрібно зробити в межах підготовки до уроку? Що б вам краще допомогло підготуватися до такого уроку? Як ви думаєте, чи був би такий урок цікавим для учнів? Корисним для них? Чи могли б ми говорити про те, що, крім екологічно свідомої поведінки в перспективі, учні також стали б більш гендерно чутливими до різних потреб та інтересів жінок і чоловіків, а наявні гендерні стереотипи в учнів були б нівельовані?

В.5. Як ви думаєте, чи були такі вчителі у ваших школах, серед ваших колег, кому завадили б особисті гендерні упередження та стереотипи провести такий урок?

В.6. Хто, на ваш погляд, серед ваших колег має більш стереотипні гендерні уявлення?

В.7. Чи є у вчителів певні стереотипи або хибні уявлення стосовно викладання екології / природознавства?

В.8. Як часто ви зустрічали в методичній літературі пояснення щодо гендерних відмінностей в стратегіях адаптації та пом'якшення наслідків зміни клімату?

В.9. Як на уроках, в розповідях учителя, в підручниках, у формулюваннях завдань для учнів переважно пояснюються стратегії адаптації та пом'якшення наслідків зміни клімату? Наведіть, будь ласка, приклади.

В.10. Як, на ваш погляд, потрібно пояснювати стратегії адаптації та пом'якшення наслідків зміни клімату з використанням «гендерних окулярів»?

В.11. Якою мірою методична література, на ваш погляд, загалом або її акцентні зауваження та формулювання здатні масштабувати та акцентувати увагу саме на гендерних відмінностях у стратегіях адаптації та пом'якшення наслідків зміни клімату?

В.12. Чи вважаєте ви, що нині в шкільній програмі не зовсім акцентовано репрезентується тема гендерних відмінностей в стратегіях адаптації та пом'якшення наслідків зміни клімату?

Увага! Модератор / модераторка пропонує проголосувати.

В.13. Які тези варто наводити учням під час розповіді про взаємозв'язок гендерних відмінностей та стратегії адаптації і пом'якшення наслідків зміни клімату? Які ви маєте пропозиції?

В.13.1. Чи погоджуєтесь ви з твердженням, що жінки та чоловіки мають різні можливості щодо пом'якшення та адаптації до зміни клімату на індивідуальному та груповому рівнях? Що ви про це думаєте? Чи замислювались ви з цього приводу? Наприклад, кажуть, що варіанти переходу на низьковуглецевий спосіб життя та пов'язані з ним технології, доступні жінкам і чоловікам, визначаються їхньою освітою, гендерними ролями, розподілом праці та доходів. Різні групи вносять різний внесок у шкідливі викиди, і зміна клімату впливає на одні групи інакше, ніж на інші. Чи думали ви про те, що пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптація можуть призвести до різних ролей та обов'язків у майбутньому для різних гендерних груп?

В.14. Чи вважаєте ви, що взаємозв'язок гендерних відмінностей та стратегії адаптації і пом'якшення наслідків зміни клімату більшою мірою потрібно пов'язувати через взаємозв'язок складності екологічної проблеми із соціальними проблемами? Тобто спочатку зміщувати фокус на глибоко вкорінену соціальну нерівність, а потім – на нерівні гендерні відносини, засновані на ній? Ми рідко нині говоримо про соціальну нерівність та дискримінацію, тому, можливо, рідше і про гендерну нерівність? Що ви про це думаєте? Чи потрібно взагалі пов'язувати гендерну нерівність із соціальною нерівністю при викладанні дисциплін? Чи є для вас ці поняття взаємопов'язаними?

В.15. Чи підтверджуєте ви таку гіпотезу, виходячи з власного досвіду? Відсутність уточнень, міждисциплінарних зав'язків у підручниках та мінімалізм фактажу не дають змоги додати в питання зміни клімату в навчальних програмах / текстах / завданнях гендерну перспективу та гендерну проблематику. Наприклад, в підручнику з географії кажуть про людину без статі, про населені пункти та сільське господарство без людей, тим самим це більше схоже на соціально-економічний аналіз, адже в підручниках відсутні дані про людей, кількість населених пунктів. Масштаби екологічної тенденції не описані через призму потреб та інтересів людей, батьків із дітьми, літніх людей тощо. Це певним чином унеможлиблює розкриття гендерної специфіки.

В.16. Як ви думаєте, якщо гендер має значення при оцінюванні наслідків зміни клімату, чи є залежність між гендером та адаптивними заходами щодо цих кліматичних змін? Чи насправді необхідно враховувати гендер для того, щоб прийняти рішення, які спираються на навички, знання, ресурси та досвід обох статей?

Увага! Модераторка зачитує два фрагменти, що ілюструють та пояснюють інтегрування гендерної проблематики:

1. «Адаптивні заходи (наприклад, побудова стійкого до зміни клімату сільського господарства, забезпечення продовольчої безпеки, сприяння збереженню та ефективному використанню води, боротьба із шкідниками, хворобами та пожежами) мають вирішальне значення для сталого розвитку. Зусилля з адаптації, які є щоденними проблемами для окремих жінок і чоловіків, сімей і домогосподарств, імовірно, вимагають більше ресурсів, ніж у таких осіб зараз є. Хоча це впливає як на жінок, так і на чоловіків, і на домогосподарства, які очолюють жінки та чоловіки, це, ймовірно, буде більш гострим для жінок і домогосподарств, які очолюють жінки, через гендерні розриви в доходах і соціальних та економічних ресурсах».

2. «Жінки та чоловіки, які живуть у Європі, по-різному роблять внесок у викиди як із точки зору загальних викидів, так і секторів, у яких виробляються викиди. Ці відмінності засновані на домінуючих гендерних ролях та ідентичностях, які виражаються в поведінці та моделях споживання. Гендерні відмінності в споживанні послуг і товарів частково можна пояснити гендерною соціалізацією та соціальними ролями, які призначаються жінкам і чоловікам і виконуються ними».

Як ви думаєте, чи можна про це розповідати учням?

В.17. Коли ми говоримо про гендерну інтеграцію в екологічну проблематику, ми звертаємося до гендерних ролей, гендерних моделей поведінки, гендерних моделей споживання, гендерної соціалізації та ролей, які призначаються суспільством жінкам і чоловікам і виконуються ними. Наприклад: «Дослідження засвідчили, що жінки, швидше за все, мають більшу обізнаність про проблеми зі здоров'ям і більш розвинене сприйняття ризику, що часто впливає на те, як вони сприймають проблеми зі здоров'ям та навколишнім середовищем, тоді як чоловіки, як правило, більше орієнтуються на зручність». Чи не є складним така багаторівнева сповідь для учнів, коли ми поєднуємо екологічну проблематику з гендерною, наводячи приклади?²

В.18. Ви знаєте про те, що в Україні діють позитивні квоти для жінок у політиці? На Заході так само говорять про роль жіноцтва в прийнятті екологічних рішень. Як ви думаєте, із чим це насамперед пов'язано? Чи не буде розмова в класах про роль жіноцтва в прийнятті екологічних рішень «відштовхувати» хлопців від екологічної тематики? Чи можна сказати, що вашими уроками з кліматичної тематики та проблематики більшою мірою зацікавлені хлопці?

В.19. Ми з вами зараз торкнулися тематичних питань: а) наслідків зміни клімату; б) адаптивних заходів щодо зміни клімату; в) ролі жіноцтва в прийнятті екологічних рішень. Які ще теми з курсів «Екологія» чи «Природознавство», на ваш погляд, є перспективними для інтеграції гендерної проблематики?

В.20. Чи можемо ми сказати, що серед запропонованих вами предметних тем, які ви розглядаєте в межах своїх предметів, деякі мають більший або менший ступінь інтеграції гендерної проблематики? Чи все ж таки це лише питання підготовленості вчителів та якості методичних матеріалів?

² Стратегії пом'якшення також не є нейтральними щодо гендера чи справедливості. Деякі заходи з пом'якшення наслідків, такі як надання екологічно чистих та сучасних енергетичних послуг, заощаджують час і жінкам, і чоловікам, зменшують кількість нещасних випадків та сприяють зміцненню здоров'я. Однак інші дії з пом'якшення, наприклад вплив на використання землі, можуть змінити баланс розподілу економічних і соціальних ресурсів між жінками і чоловіками та між різними громадами, а отже, можуть посилити нерівність (Авт.).

Блок С. Проєктивний фокус інтеграції гендерної проблематики в кліматичну освіту та відповідної методології викладання.

30–40 хвилин

С.1. Останній тематичний блок нашої дискусії ми почнемо з виконання проєктивного завдання. Ми спробуємо змінити на 15 хвилин ваші ролі вчителя / вчительки на ролі ваших учнів / учениць. Наша мета: спробувати в ролі учнів, які опановують екологічні / природничі знання, дати розгорнуті відповіді на запитання, наводячи приклади із життя та поведінки жінок, чоловіків, матерів, батьків, бабусь, дідусів, молодих жінок і молодих чоловіків, хлопчиків і дівчат:

1. Як ми використовуємо природні ресурси?
2. Що викликає відходи та забруднення?
3. Що ми всі можемо зробити, щоб зберегти наше довкілля чистим і «здоровим»?

Увага! Модератор / модераторка пропонує кожному учаснику обрати запитання, яке найбільш до вподоби, і за 3 хвилини підготувати відповідь.

Увага! Модератор / модераторка пропонує заслухати групі не більше трьох відповідей учасників / учасниць.

С.2. Чи було вам складно опрацьовувати запитання через призму «гендерних ідентичностей»? Чому?

С.3. Якщо брати до уваги різницю у викладанні кліматичних питань та проблем у молодшій, середній та старшій школі, середній спеціальній та вищій освіті, як би ви особисто для себе сформулювали завдання інтегрування гендерної проблематики? Який би шлях для себе обрали?

С.4. Якими є ваші особисті очікування щодо покращення методичних матеріалів задля викладання зміни клімату з урахуванням гендера? Що, на вашу думку, потрібно зробити? Як допомогти вчителям інтегрувати гендер в кліматичну освіту?

С.5. Якщо говорити про активні практики викладання кліматичної освіти, які ви можете дати поради щодо включення гендера?

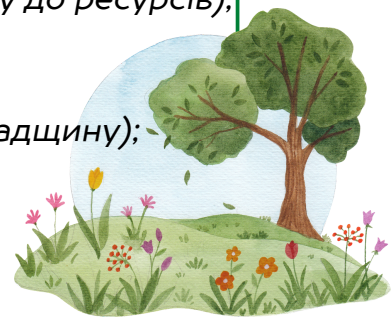
С.6. Як, на ваш погляд, слід вдосконалити навчальну програму для включення гендера у викладання питань зміни клімату?

Зв'язок гендера та зміни клімату

Гендерний аналіз зміни клімату та кліматичної політики, проведений у цьому огляді, ґрунтується на різних гендерних вимірах, що є основними причинами гендерних відмінностей:

- соціально-психологічному (наприклад, гендерних ідентичностях та ролях);
- соціально-економічному (наприклад, гендерному поділі праці та доступу до ресурсів);
- соціокультурному (наприклад, культурних моделях та нормах);
- юридичному (наприклад, праві на землю та спадщину);
- політичному (наприклад, владі та участі);
- фізичному та біологічному.

Соціально сконструйовані ролі та ідентичності жінок і чоловіків, основна динаміка влади в суспільстві, спільнотах, державах та континентах впливають на те, як жінки та чоловіки відчувають і реагують на зміну клімату.

Переважно відмінності між жінками й чоловіками в їхньому сприйнятті та ставленні, потребах, вразливостях та особливостях використання ресурсів є головною відправною точкою для розгляду гендерних питань в проблематиці зміни клімату, а також у будь-якій іншій сфері екологічної політики.

Такі гендерні відмінності на індивідуальному рівні відображають особисте ставлення, переконання, цінності та очікування.

На структурному рівні вони пов'язані між собою, адже це різне використання часу та робочих обов'язків жінками й чоловіками, різні гендерні моделі життя, різні життєві ситуації жінок і чоловіків, що пояснюються переважно гендерним поділом праці.

На навколишнє середовище та зміну клімату впливають гендерні чинники, серед яких головними є: гендерні відмінності в наслідках зміни клімату, гендерні відмінності в стратегіях адаптації та пом'якшення наслідків і недостатнє представництво жінок в установах, що приймають екологічні рішення³.

Гендерні відмінності в наслідках зміни клімату

Результати спостережень та досліджень демонструють, як зміна клімату, що спостерігається в багатьох регіонах світу, по-різному впливає на чоловіків та жінок.

Гендерні відмінності, гендерна нерівність та надзвичайні заходи під час стихійних лих

На базовому рівні показники смертності серед жінок і чоловіків часто відрізняються під час стихійних лих, особливо в суспільствах, де жінки не користуються рівними із чоловіками економічними та соціальними правами. Дослідження, що проаналізувало наслідки 141 стихійного лиха, проведене Лондонською школою економіки, виявило, що коли економічні та соціальні права дотримуються для обох статей, однакова кількість жінок і чоловіків гине в катастрофах⁴. Однак підхід уразливості до катастроф передбачає, що нерівність у схильності та чутливості до ризику, а також домінуюча нерівність у доступі до ресурсів, спроможностей і можливостей систематично завдають шкоди певним групам людей, роблячи їх більш вразливими до впливу стихійних лих. Спостерігається більша вразливість дівчат і жінок за показниками смертності від стихійних лих та їхніх наслідків. Біологічні та фізіологічні відмінності між статями навряд чи пояснюють масштабні гендерні відмінності в рівнях смертності. Соціальні норми та рольова поведінка дають додаткові пояснення, але найбільше значення має повсякденний соціально-економічний статус жінок.

³ Environment and climate change / European Institute for Gender Equality.
URL: <http://surl.li/cqzat>

⁴ Neumayer E., Plümpner T. The Gendered Nature of Natural Disasters: the impact of catastrophic events on the gender gap in life expectancy, 1981–2002.
URL: <http://surl.li/cqzas>

По-перше, виявлено, що природні катаклізми зменшують тривалість життя жінок більше, ніж чоловіків. Іншими словами, стихійні лиха (та їхній подальший вплив) у середньому вбивають більше жінок, ніж чоловіків, або вбивають більш молодих жінок, ніж чоловіків. Оскільки очікувана тривалість життя жінок загалом вища, ніж у чоловіків, у більшості країн природні катаклізми зменшують гендерний розрив в очікуваній тривалості життя.

По-друге, чим сильніше катастрофа (визначається за кількістю загиблих людей відносно чисельності населення), тим сильніше цей вплив на гендерний розрив в очікуваній тривалості життя. Великі лиха призводять до більш серйозного впливу на тривалість життя жінок (порівняно із чоловіками), ніж менші катастрофи.

По-третє, чим вищий соціально-економічний статус жінки, тим слабше цей вплив на гендерний розрив у тривалості життя: саме соціально сконструйована гендерно специфічна вразливість жінок, закладена в повсякденні соціально-економічні моделі, призводить до відносно вищого рівня смертності серед жінок від катастроф порівняно із чоловіками.

Також після стихійного лиха жінки зазвичай піддаються підвищеному ризику бути розміщеними в небезпечних, переповнених притулках через брак активів, таких як заощадження, майно чи земля. В умовах циклонів, повеней та інших катастроф, що потребують мобільності, культурні обмеження в пересуванні жінок можуть перешкодити їхній вчасній втечі, доступу до притулку або медичної допомоги. Посилюючи цей ефект, жінки часто уникають притулків через страх перед домашнім і сексуальним насильством і стають менш мобільними⁵.

⁵ WHO (2008) "Gender inequities in environmental health". 25th Session of the European Environment and Health Committee. (EUR/5067874/151). URL: <http://sur1.li/cqzu1>

Бідні жінки та ті, хто проживає в країнах із більшою гендерною нерівністю, перебувають у групі найвищого ризику: спостерігається пряма кореляція між статусом жінок у суспільстві та вірогідністю отримання ними належних медичних послуг під час стихійного лиха та екологічного стресу⁶. ООН визначила деградацію навколишнього середовища як ключову загрозу безпеці людей. Тому важливо розробляти гендерно чутливі стратегії для реагування на потреби безпеки жінок і чоловіків та екологічні й гуманітарні кризи, спричинені зміною клімату. Ці зусилля мають бути зосереджені на зменшенні вразливості жінок у тандемі зі сприйнятливістю чоловіків, сприяттві гендерно чутливим реагуванням на надзвичайні ситуації, залученні жінок як ключових екологічних суб'єктів у стихійних лихах до керування процесами прийняття управлінських рішень разом із чоловіками з використанням навичок, винахідливості та лідерства жінок у пом'якшенні наслідків та адаптаційних зусиль⁷.

Вищі температури та частіші хвилі спеки можуть мати згубний вплив на певні верстви населення і, ймовірно, по-різному впливають на жінок і чоловіків: під час спеки 2002–2003 рр. у Європі найбільше постраждали маленькі діти, літні люди, хворі та бідні. Зазвичай більше жінок, ніж чоловіків, є літніми та бідними, зазвичай більше доглядають за дітьми, хворими та людьми похилого віку, і через вплив зміни клімату вони мають різні проблеми із власним здоров'ям, а також стикаються з труднощами під час виконання своїх обов'язків з догляду⁸. Наприклад, у Португалії внаслідок спеки 2002–2003 рр. рівень смертності серед жінок у два рази перевищив цей показник для чоловіків; спека у Франції у 2006 р. вбила приблизно на 1% більше літніх жінок, ніж чоловіків, спричинивши серцево-судинні захворювання, захворювання дихальних шляхів, деякі смерті були безпосередньо пов'язані зі спекою; у Німеччині також виявлено вищий за середній рівень смертності серед літніх жінок під час сильної спеки⁹.

⁶ WHO (2008) "Gender inequities in environmental health". 25th Session of the European Environment and Health Committee. (EUR/5067874/151).
URL: <http://sur1.li/cqzu1>

⁷ Secretariat for the International Strategy for Disaster Reduction (ISDR) (2001). Environmental Management and the Mitigation of Natural Disasters: A Gender Perspective. Expert Group Meeting (6–9 November 2001). Ankara, Turkey : United Nations. URL: <http://sur1.li/cqzxa>

⁸ Extreme Temperatures and Mortality: Assessing Effect Modification by Personal Characteristics and Specific Cause of Death in a Multi-City Case-Only Analysis / M. Medina-Ramón, A. Zanobetti, D. P. Cavanagh, J. Schwartz. *Semantic Scholar*. 6 July 2006. URL: <http://sur1.li/cqzyh>

Стихійні лиха, наприклад, урагани або повені, дають приклади різного впливу зміни клімату на жінок і чоловіків. Жінки, особливо похилого віку й матері-одиначки, ймовірно, будуть нести найбільший тягар. Ступінь уразливості людей тісно пов'язаний зі статтю, бідністю, расою, віком і класом, а також їхніми збігами. В Ачеху, Індонезія, після цунамі в Індійському океані 2004 р. у найбільш постраждалих районах на кожного чоловіка загинуло до чотирьох жінок (у деяких селах усі загиблі – жінки). Цю невідповідність значною мірою можна пояснити культурними стандартами поведінки жінок: в Ачеху їх рідко заохочують вчитися плавати або лазити по деревах, також під час удару цунамі жінки перебували в особливо небезпечних місцях, доглядаючи за дітьми¹⁰.

Жінки становлять більшість постраждалих від повеней і відчувають найбільші труднощі під час відновлення після них, крім того, вони дуже часто зазнають сексуального насильства після катастроф¹¹. Чоловіки та жінки мають різні базові потреби в період реагування та відновлення, які дуже сильно залежать від середовища. Стихійні лиха, як правило, посилюють ґендерну нерівність, що варіюється від громади до громади. Якщо харчування не вистачає, жінок часто змушують обслуговувати чоловіків і хлопчиків першими, що, зокрема, створює для жінок ризик недоїдання після катастроф.

⁹ Review of the Implementation in the EU of area K of the Beijing Platform for Action: Women and the Environment Gender Equality and Climate Change / European Institute for Gender Equality. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2012. 128 p.
URL: <http://surl.li/crago>

¹⁰ Philippa Rossin Suva. Why gender disaster data matters: 'In some villages, all the dead were women'. The Guardian. 8 Sep 2014. URL: <http://surl.li/cragx>

¹¹ Gender and Climate Change An Introduction / ed. by I. Dankelman. 2010. 312 p.

Гендерні відмінності, гендерна нерівність та водні ресурси в контексті зміни клімату

Зміна клімату справляє значний вплив на джерела прісної води, у тому числі на доступність води, яка використовується в побуті та виробництві. Наслідки збільшення частоти повеней і посух позначаються на жінках, які відповідають за управління водними ресурсами на рівні домогосподарств¹². Переважно жінки та дівчата несуть обов'язок постачання води для своїх сімей і витрачають значний час на її щоденний забір із віддалених джерел. Коли якість води незадовільна, саме жінки платять найвищу ціну за її погані санітарні характеристики, що викликають проблеми зі здоров'ям у членів домогосподарств, змушуючи жінок доглядати за ними. У випадках дефіциту води збільшується загальна кількість праці, яку докладають жінки для збирання, зберігання й розподілу води¹³.

Гендерні відмінності, гендерна нерівність та продовольча безпека в контексті зміни клімату

Зміна клімату має серйозні наслідки для наявності, доступності й використання їжі та стабільності харчових систем. В ситуації зміни клімату традиційні джерела їжі стають все більш непередбачуваними та дефіцитними.

Жінки стикаються з втратою доходів, а також врожаїв – часто їхнім єдиним джерелом їжі та доходу. Зростання цін на продукти харчування робить їх недоступними для бідних, зокрема для жінок і дівчат, чие здоров'я погіршується більшою мірою, ніж здоров'я чоловіків, у часи дефіциту продовольства. Крім того, жінки часто відсторонені від прийняття рішень щодо доступу до землі та ресурсів і використання їх¹⁴.

¹² Coordinated UN System Action on Climate Change / UN Chief Executives Board (CEB). 2007.
URL: <http://surl.li/crakl>

¹³ How is the global water crisis affecting women and girls? / Water.org.
URL: <http://surl.li/crako>

¹⁴ Hanna S. Women Are Essential for Food Security Matters: FAO. Mexico Business News. 04.09.2021.
URL: <http://surl.li/crshe>

При обговоренні ґендерних питань в контексті зміни клімату жінок зазвичай відображають як уразливу соціальну групу, доповнюючи тезами про те, як ґендер у конкретних контекстах взаємодіє зі зміною клімату, як клімат впливає на жінок і як формується їхня реакція на його зміну. Така ситуація обов'язково потребує контекстно-специфічного аналізу, щоб не відбувалися спрощення контекстуальних відмінностей соціальної реальності та трансляція спрощеного бачення жіноцтва як вкрай уразливої групи до зміни клімату¹⁵. Це означає, що при аналізі ґендера в дослідженнях зміни клімату необхідно включати контекстно-специфічний аналіз, який забезпечить глибоке розуміння того, як ґендерні та владні відносини визначають вплив зміни клімату на жінок та їхню реакцію в конкретній ситуації. Прикладом такого аналізу є вплив зміни клімату на дитячі шлюби, які належать до порушень прав людини дівчини й можуть створювати проблеми для її здоров'я та благополуччя протягом усього життя¹⁶.

Ґендерні відмінності, ґендерна рівність та здоров'я в контексті зміни клімату

Кліматична криза негативно впливає на сексуальне та репродуктивне здоров'я, а також на здатність реалізовувати основні права людини. Зміна клімату є мультиплікатором вразливості здоров'я та основною загрозою для бачення сталого розвитку,

орієнтованого на людину. Зміна клімату не може бути ґендерно нейтральною: вона непропорційно впливає на найбільш уразливих жінок і дівчат. Деякі потенційні сценарії зміни клімату передбачають збільшення захворюваності та смертності через періоди спеки, повені, бурі, пожежі та посухи. Більше того, ризик серйозно захворіти посилюється через екологічну небезпеку та зміну клімату.

Зміна клімату прямо чи опосередковано впливає на здоров'я матері, роблячи вагітність менш безпечною та погіршуючи стан здоров'я новонароджених.

¹⁵ Rethinking Gender in Climate Change: A mixed-method study in two small Char lands in Northern Bangladesh. 2021.
URL: <http://sur1.li/crsil>

¹⁶ Child Marriage and Environmental Crises: An Evidence Brief / UNFPA ESARO. 2022.
URL: <http://sur1.li/crsim>

Доведено негативний вплив зміни клімату на здоров'я матері, адже спека погіршує материнське здоров'я і стан здоров'я новонародженої дитини: збільшення температури за тиждень до народження на 1°C підвищує на 6% ймовірність народження мертвої дитини. Також існують непрямі впливи, пов'язані з кліматом, що викликають надзвичайні ситуації, коли доступ до медичних послуг погіршується та зменшується вірогідність доступу до засобів контрацепції. Окрім того, кліматичні кризи та їхні наслідки потенційно погіршують якість їжі та підвищують ризики недоїдання серед вагітних, що також негативно впливає на вагітність, годування груддю і стан здоров'я новонароджених¹⁷.

Заходи реагування на зміну клімату мають бути зосереджені на зміцненні систем охорони здоров'я, у тому числі на послугах щодо сексуального та репродуктивного здоров'я, реагування на гендерне насильство¹⁸. Екстремальні погодні умови, спричинені зміною клімату, призводять до ризику отримання фізичних травм, пошкодження медичної інфраструктури, а

також провокують дефіцит поставок медичних препаратів та проблеми з доступом до кваліфікованої медичної допомоги й консультування. Дівчата-переселенки та жінки, які перебувають у зонах гуманітарних катастроф, спричинених кліматичними змінами, стикаються з обмеженнями в доступі до медичних послуг, послуг щодо сексуального та репродуктивного здоров'я, засобів контрацепції, послуг щодо профілактики ВІЛ та інших інфекцій, що передаються статевим шляхом і часто є поширеною причиною або передумовою смертності.

Існує зв'язок між зміною клімату, плануванням сім'ї та фізичною автономією, що не дозволяє жінкам планувати репродуктивну поведінку та приймати найкращі рішення, зважаючи на особисті обставини. Наприклад, небезпечний аборт є причиною 9% випадків материнської смертності у світі, і цей показник зростає в ситуаціях, спричинених екологічними кризами. Посуха під час Ель-Ніньйо в Ефіопії призвела до обмеження гігієнічних та водних ресурсів для індивідуальної гігієни жінок і дівчат під час менструації.

¹⁷ The negative impact of climate change on maternal health. / UNFPA ESARO. 2022.
URL: <http://surl.li/crsmq>

¹⁸ Responding to climate change requires health system strengthening, including for SEXUAL and reproductive health and rights services, supplies and gender-based violence responses / UNFPA.
URL: <http://surl.li/crsnl>

Як правило, незвичайні ситуації, пов'язані з кліматичними катастрофами, створюють великі перешкоди в доступі до товарів для планування сім'ї та фізичної автономії¹⁹.

Зміна клімату збільшує вразливість і, як наслідок, сприяє таким шкідливим практикам, як дитячі шлюби, а також мінімізує здатність сімей та громад забезпечувати й підтримувати сексуальне й репродуктивне здоров'я та відповідні права. Дитячий шлюб – це офіційний шлюб або неформальний союз, у якому хоча б одній із сторін не виповнилося 18 років.

Такий шлюб зачіпає 21% дівчат у всьому світі. Найвищий показник дитячих шлюбів спостерігається в країнах Африки на південь від Сахари та на Півдні Азії.

Через традицію дитячих шлюбів дівчатам відмовляють у дотриманні прав людини, вони призводять до вищих показників інфекцій, що передаються статевим шляхом, і ранніх перших вагітностей із супутнім підвищеним ризиком розвитку ускладнень у матері та новонародженого. Дитячий шлюб може дозволити насильство з боку інтимного партнера та домашнє насильство. Дівчата, які вийшли заміж у дитинстві, стикаються з обмеженнями в доступі до освіти та працевлаштування.

У деяких регіонах дитячі шлюби пов'язані з каліцтвом або іншими травмами за немедичними показаннями жіночих статевих органів²⁰. Втрата ресурсів домогосподарств унаслідок кліматичних змін опосередковано пов'язана з дитячими шлюбами. Дитячі шлюби укладають в усьому світі, але вони більш поширені серед тих, хто має найменші можливості для доступу до ресурсів та отримання доходу, особливо в сільській місцевості, де життєдіяльність домогосподарств найсильніше залежить від місцевих кліматичних середовищ та можливостей. Зокрема, спостереження за родинами та громадянським суспільством у Кенії, Малаві, Мозамбіку та Зімбабве виявили, як економічні наслідки криз навколишнього середовища стали детермінантами-причинами дитячих шлюбів²¹.

¹⁹ Bodily autonomy and access to family planning are essential for responding to climate change / UNFPA. URL: <http://surl.li/crsnz>

²⁰ Там само.

Одруження з дитиною сприймається як стратегія подолання кліматичної кризи або кризи навколишнього середовища у відповідь на втрату активів і доходів, зокрема, після таких кліматичних криз, як посухи та повені. У Бангладеш дослідження виявили вищі показники дитячих шлюбів після скорочення кількості ресурсів у домогосподарств, викликаного періодами посухи або екстремальної спеки²².

В Індонезії стихійні лиха пов'язують із збільшенням дитячих шлюбів, їхнє найбільше зростання зафіксовано в районах із вищим рівнем бідності. Це пояснюється тим, що екстремальні погодні явища посилюють бідність, а дитячі шлюби розглядаються як засіб зниження економічних витрат домогосподарства. Втрата ресурсів після екологічної кризи впливає не тільки безпосередньо на дитячі шлюби, а також опосередковано на доступ до освіти та переміщення сімей зі своїх домівок. Зміни в доступі до ресурсів унаслідок зміни клімату або кліматичної кризи призводять до втрати домогосподарством свого статусу в спільноті, що змушує сім'ю використовувати стратегію влаштування шлюбу для дівчини, щоб зберегти сімейний статус²³.

Жінки, гендерна нерівність, гендерне насильство

Екстремальні погодні явища загрожують домівкам, джерелам існування та соціальним мережам громади і, на жаль, непропорційно вразливі до зміни клімату не тому, що вразливі за своєю природою, а через соціокультурні структури, які позбавляють їх доступу до ресурсів, прийняття рішень, інформації, представництва. Суспільства з найменшою гендерною рівністю часто найбільш вразливі до зміни клімату²⁴.

²¹ Child and forced marriage, including in humanitarian settings / OHCHR. URL: <http://surl.li/crsur>

²² Rethinking Gender in Climate Change: A mixed-method study in two small Char lands in Northern Bangladesh. 2021. URL: <http://surl.li/crsil>

²³ Child Marriage and Environmental Crises: An Evidence Brief / UNFPA ESARO. May 2022. URL: <http://surl.li/crsim>

²⁴ Tandon A. Tackling gender inequality is 'crucial' for climate adaptation. Carbon Brief. 15 December 2020. URL: <http://surl.li/cryfi>

Катастрофи та результати аналізу стану довкілля посилюють ґендерну нерівність та послаблюють захисні фактори, що запобігають насильству щодо жінок та дівчат. Нинішні кліматичні кризи пришвидшують темпи маргіналізації, акультурації та дискримінації, загрожуючи способу життя, у тому числі безпеці та виживанню жінок і дівчат. Наприклад, у Вануату після двох тропічних циклонів у 2011 р. Життєвий консультаційний центр Танна зафіксував збільшення кількості випадків домашнього насильства на 300%. Жінки та діти стикаються з більшим ризиком сексуального насильства під час стихійного лиха, ніж у періоди без катастрофи. Багато із цих нападів відбуваються в тимчасових притулках²⁵. На Маршалових островах голова місцевої жіночої групи заявила, що під час посухи, «коли не вистачає води, жінка не може куховарити, стежити за одягом чоловіка чи підготувати його, і вона може в кінцевому підсумку зазнати насильства з боку партнера». Під час посухи в Чууку молоді дівчата, яким доводиться ходити далі до колодязів, стають жертвами сексуального насильства. Зґвалтування та жорстоке поводження з жінками й дітьми, які збирають воду та дрова, часто мають місце після катастроф або екстремальних змін у навколишньому середовищі.

**ґендерні відмінності, ґендерна рівність
та зміни в моделях міграції через погіршення
навколишнього середовища**

Зміна клімату додає нові складності, посилюючи деградацію навколишнього середовища. Поступовий процес погіршення довкілля збільшує потоки як внутрішньої, так і транскордонної міграції²⁶. Міграційні наслідки екологічних факторів підвищують рівень смертності серед жінок, знижують їхній соціально-економічний статус, спричиняють поведінкові обмеження та мінімізують доступ до інформації.

Наприклад, в Судані занепад ринків сільськогосподарської продукції змусив жінок, які раніше були фермерами, працювати на вирубках лісу тимчасовими робітницями. У лісах жінки стикалися з дискримінацією та насильством. Лісоруби платили їм непропорційно менше, ніж чоловікам, за ту саму кількість зусиль та часу.

²⁵ Kiarie-Kimondo C. Illegal logging fuels conflict and violence against women in South Sudan. OpenGlobalRights. March 20, 2018. URL: <http://sur.l.i/crswx>

²⁶ Ecosystems and Human Well-being: Biodiversity Synthesis / Millennium Ecosystem Assessment. World Resources Institute, Washington, DC. 2005. URL: <http://sur.l.i/crs wz>

Жінки також зазнавали сексуального насильства та домагань під час роботи в лісі та на узліссі. Було задокументовано 19 випадків зґвалтування, про які повідомили місцевій владі жінки та дівчата, які проходили понад 20 км до лісозаготівель і назад. Також жінки зазнавали дискримінації та сексуального насильства під час пошуку роботи без укладення контракту, коли роботодавці проводили непристойні обшуки для вилучення мобільних телефонів, щоб запобігти збиранню будь-яких доказів про роботу жінок.

У Тихоокеанському регіоні жінки є власницями землі. Якщо чоловік – голова домогосподарства – мігрує, це призводить до переміщення або міграції жінок без особливого захисту, коли вони часто перебирають на себе додаткові ролі в домогосподарстві та спільноті, втрачаючи ресурси. Міграція послаблює економічну стійкість домогосподарств та підриває систему соціальної підтримки через розділення громади та сім'ї. Унаслідок зниження захисних факторів жінки й дівчата наражаються на більший ризик ґендерного насилля²⁷.

Результати дослідження ґендерного впливу клімату свідчать про наявність зв'язку між впливом зміни клімату та моделями соціальної адаптації чоловіків і жінок. Дослідження, проведені в Арктиці, зафіксували, як зміна клімату вплинула на соціальні структури в місцевих громадах. Через серйозні й швидкі зміни середніх температур і вплив на довкілля сім'ї, які дотримуються традиційного способу життя та полювання, нині не в змозі забезпечити себе засобами до існування. Отже, все більше жінок залишають свої спільноти заради роботи в нових сферах, а чоловіки відчують труднощі з адаптацією до нових обставин, коли кліматичні зміни примушують їх змінювати традиційну зайнятість і спосіб життя та шукати можливості в іншому місці. Це призводить до структурних змін у суспільстві: скорочуються можливості для одруження та зменшується сумарна вага турботи про сім'ю, дітей та старших родичів у домогосподарствах.

²⁷ Ecosystems and Human Well-being: Biodiversity Synthesis / Millennium Ecosystem Assessment. World Resources Institute, Washington, DC. 2005. URL: <http://surl.li/crszw>

У багатьох із цих контекстів жінки є більш вразливими до наслідків зміни клімату, ніж чоловіки, зважаючи на свою меншу економічну спроможність та більшу залежність від природних ресурсів, яким загрожує зміна клімату. Жінки також стикаються із соціальними, економічними та політичними бар'єрами, що обмежують їхню здатність долати наслідки зміни клімату. В сільській місцевості жінки особливо вразливі, адже напряду залежать від природних ресурсів, і ця вразливість зростає, якщо жінки відповідають за забезпечення водою, їжею, паливом домогосподарств із дітьми та старшими родичами.

Гендерні відмінності в стратегіях адаптації та пом'якшення наслідків зміни клімату

Зміна клімату – це складна екологічна та соціальна проблема, що впливає на світ, який характеризується глибоко вкоріненими нерівними гендерними відносинами та заснований на них. Ця проблема стосується не лише вразливості жінок і того, що вони, як правило, мають меншу владу, а отже, менш здатні пом'якшувати зміни клімату та долати їх. Вона пов'язана з розумінням, як жінки та чоловіки взаємодіють одне з одним і як їхні стосунки впливають на те, як домогосподарства, громади, країни та світова спільнота зазнають впливу зміни клімату та реагують на неї²⁸.

Жінки та чоловіки мають різні можливості щодо пом'якшення та адаптації до зміни клімату на індивідуальному та груповому рівнях. Варіанти переходу на низьковуглецевий спосіб життя та пов'язані з ними технології, доступні жінкам і чоловікам, визначаються їхньою освітою, гендерними ролями, розподілом праці та доходів. Розкриття цих відносин влади допомагає нам зрозуміти, чому деякі групи роблять різний внесок у викиди парникових газів і чому зміна клімату впливає на одні групи інакше, ніж на інші. Це також дає нам змогу проаналізувати шляхи, за допомогою яких пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптація можуть призвести до різних ролей та обов'язків у майбутньому.

²⁸ Environment and climate change / European Institute for Gender Equality.
URL: <http://surl.li/cqzat>

Адаптивні заходи (наприклад, побудова стійкого до зміни клімату сільського господарства, забезпечення продовольчої безпеки, сприяння збереженню та ефективному використанню води, боротьба із шкідниками, хворобами та пожежами) мають вирішальне значення для сталого розвитку.

Зусилля з адаптації, які є щоденними проблемами для окремих жінок і чоловіків, сімей і домогосподарств, імовірно, вимагають більше ресурсів, ніж такі особи зараз мають у своєму розпорядженні. Хоча це впливає як на жінок, так і на чоловіків, і на домогосподарства, які очолюють жінки та чоловіки, це, ймовірно, буде більш гострим для жінок і домогосподарств, які очолюють жінки, через ґендерні розриви в доходах і соціальних та економічних ресурсах²⁹.

Жінки та чоловіки, які живуть у Європі, по-різному роблять внесок у викиди як із точки зору загальних викидів, так і секторів, у яких виробляються викиди. Ці відмінності засновані на домінуючих ґендерних ролях та ідентичностях, які виражаються в поведінці та моделях споживання. Ґендерні відмінності в споживанні послуг і товарів частково можна пояснити ґендерною соціалізацією та соціальними ролями, які призначаються жінкам і чоловікам і виконуються ними. Дослідження засвідчили, що жінки, швидше за все, мають більшу обізнаність про проблеми зі здоров'ям і більш розвинене сприйняття ризику, що часто впливає на те, як вони сприймають проблеми зі здоров'ям та навколишнім середовищем, тоді як чоловіки, як правило, більше орієнтуються на зручність³⁰.

Стратегії пом'якшення також не є нейтральними щодо ґендера чи справедливості. Пом'якшення наслідків у контексті сталого розвитку може сприяти ґендерній рівності та розширенню прав і можливостей жінок шляхом вирішення принаймні **чотирьох питань**:

- *Потреби в енергії та її використання жінками й чоловіками.*
- *Зайнятість жінок і чоловіків та підприємництво, незважаючи на потенційні проблеми та обмеження в сільському господарстві та енергетиці.*

²⁹ Environment and climate change / European Institute for Gender Equality.
URL: <http://surl.li/cqzat>

³⁰ Так само.

- *Включення традиційних знань і практики жінок і чоловіків у стратегії та політичні межі пом'якшення наслідків.*
- *Приділення великої уваги забезпеченню гендерної рівності у використанні, збереженні та управлінні лісами.*

Деякі заходи щодо пом'якшення наслідків, такі як надання екологічно чистих та сучасних енергетичних послуг, заощаджують час і жінкам, і чоловікам, зменшують кількість нещасних випадків та сприяють зміцненню здоров'я. Однак інші дії щодо пом'якшення наслідків, наприклад, вплив на використання землі, можуть змінити розподіл економічних і соціальних ресурсів між жінками і чоловіками та між різними громадами, а отже, посилити нерівність.

Хоча базові потреби у жінок і чоловіків більш-менш однакові, їхня специфіка та спосіб задоволення залежать від таких факторів, як гендерні ролі та дохід. Гендерні ролі та ідентичності мають велике значення для аналізу причини зміни клімату. Жінки та чоловіки по-різному сприяють викиду парникових газів із точки зору обсягів, сфер та цілей споживання. Ці відмінності засновані на наявних переважаючих гендерних ролях та ідентичностях, що демонструють поведінку та моделі споживання.

Кількісні дані вказують на те, що жінки в середньому менше посилюють парниковий ефект, ніж чоловіки. Харчування є ще одним прикладом цього. Так, щоденне споживання м'яса жінками, як правило, нижче, а розведення худоби сприяє викидам парникових газів у сільському господарстві. Жінки також, як правило, краще обізнані про екологію та проблеми зі здоров'ям і готові змінити свою поведінку у відповідь на потреби навколишнього середовища.

Гендерні відмінності в споживанні послуг і товарів можна пояснити, зокрема, гендерною соціалізацією, соціальними ролями, що визнаються та виконуються жінками та чоловіками.

Результати досліджень підтверджують, що жінки приймають більше рішень щодо економного споживання, заснованого на етичності та справедливості, мають сильнішу потребу дотримуватися соціальних норм (наприклад, бути зовнішньо привабливими та стрункими) і, відповідно, суворіше контролюють свої харчові звички, тоді як чоловіки потурають своїм особистим смакам і перевагам і меншою мірою дотримуються ідеалів гендерного тіла. Отже, ідеальні образи маскулінності або жіночності тісно пов'язані з моделями споживання та видами споживаних продуктів³¹.

Багато досліджень ілюструють гендерні диспропорції в споживанні, а також готовність саме жінок зменшити рівень споживання м'яса та змінити свою споживчу поведінку на користь довкілля. Наприклад, жінки частіше відчують провину за свій екологічний слід порівняно із чоловіками та більш готові зменшити викиди та купувати продукти у компаній і виробників, що підтримують ініціативи щодо зміни клімату або пропонують органічні продукти. Крім того, жінки з більшою ймовірністю приймуть вищі ціни на таку продукцію. Жінки проявляють особливий інтерес до вибору продуктів з органічним або екологічно чистим маркуванням, а також до ярмарок для купівлі натурального одягу. Отже, жінки виявляють готовність змінити свою поведінку й дотримуватися соціальної справедливості та соціальної відповідальності у споживанні³².

Гендерні відмінності, гендерна рівність та енергія

Лише деякі дослідження виявляють гендерні відмінності в споживанні енергії. На основі аналізу витрат однієї особи в домогосподарстві та розрахунку середньої енергоємності продукції послуг в Німеччині, Греції, Норвегії та Швеції, зіставлення прямого й непрямого споживання енергії і викидів вуглецю, що розраховувалися для різних цілей (транспорт, споживання енергії в побуті, продукти харчування тощо), виявлено, що в середньому самотні чоловіки споживали більше енергії, ніж самотні жінки, незалежно від доходу та віку.

³¹ Review of the Implementation in the EU of area K of the Beijing Platform for Action: Women and the Environment Gender Equality and Climate Change / European Institute for Gender Equality. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2012. 128 p.
URL: <http://surl.li/crago>

³² Routledge Handbook of Gender and Environment / ed. by S. MacGregor. 2017.
URL: <http://surl.li/crtbb>

Найбільш істотні відмінності в споживанні енергії були в Греції та Швеції, причому чоловіки споживали, відповідно, на 39 та 22% більше енергії, ніж жінки³³.

Результати дослідження ілюструють, що споживання енергії в домогосподарстві з подвійним доходом є більшим, ніж споживання в домогосподарствах, де партнерка залишалася вдома³⁴. Це означає, що гендерні ролі можуть впливати на споживання енергії та розбіжності в споживанні. Потенційно традиційні гендерні ролі сприяють зниженню споживання енергії. Домогосподарства з працевлаштованою дружиною виділяють більшу частку бюджету на культуру, подорожі, догляд за дітьми, харчування далеко від дому та побутові послуги, якщо порівнювати з домогосподарствами, де жінки не беруть участі у виробництві. Отже, ширше залучення жінок до робочої сили та зумовлене цим зростання доходу домогосподарства часто викликають збільшення сукупного споживання, зокрема, продуктів харчування, енергії, води та побутових товарів, пов'язаних із прибиранням і меблюванням, транспортом і зв'язком, алкоголем і тютюном³⁵.

Рішення про покупки в домогосподарствах (від побутової техніки до більших інвестицій, таких як ремонт або купівля будинку) мають великий вплив на споживання енергії. Відповідальність у прийнятті рішень щодо вкладання грошей у технічне оснащення та теплоізоляцію будинків, бойлери та системи гарячого водопостачання несуть переважно чоловіки.

Жінки здебільшого беруть на себе відповідальність за енергозбереження, скорочення використання електроприладів, таких як пральні та посудомийні машини, а також заохочують решту членів домогосподарства робити те саме³⁶.

³³ Rätty R., Carlsson-Kanyama A. Energy consumption by gender in some European countries. Energy Policy. 2010. Vol. 38. Issue 1. P. 646–649. URL: <http://surl.li/crtbo>

³⁴ Robinson C. Energy poverty and gender in England: A spatial perspective. Geoforum. Vol. 104. August 2019. P. 222–233. URL: <http://surl.li/crtbp>

³⁵ Review of the Implementation in the EU of area K of the Beijing Platform for Action: Women and the Environment Gender Equality and Climate Change / European Institute for Gender Equality. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2012. 128 p. URL: <http://surl.li/crago>

³⁶ Joy S. Clancy, Ulrike Roehr. Gender and energy: is there a northern perspective. Energy for sustainable development. 2003. Vol. 7. Issue 3. P. 44–50. URL: <http://surl.li/crtbu>

Гендерні відмінності, гендерна рівність і технології в адаптації до клімату

Технології не бувають гендерно нейтральними. У багатьох країнах доступ до них для дівчат і жінок обмежений соціальними факторами, культурною упередженістю, неадекватною технологічною інфраструктурою в сільській місцевості, нижчим рівнем їхньої освіти, а також відсутністю в них доходу для придбання таких технологій³⁷.

Гендерні відмінності, гендерна рівність та фінансування пом'якшення наслідків змін клімату

Потрібні значні ресурси для покриття вартості послуг і технологій, необхідних для пом'якшення наслідків зміни клімату. Такі фактори, як стать, нерівність у доступі до соціальних і фізичних благ, гендерні розриви в освіті, доходах, гендерно диференційовані ролі та обов'язки в домашніх домогосподарствах, громаді та на ринку праці, обмежують ступінь контролю жінками економічних ресурсів та доступ до них для жінок.

Спостерігається недостатня репрезентація жінок в установах, які ухвалюють рішення щодо навколишнього середовища та зміни клімату. Аспекти гендерної рівності в політиці щодо зміни клімату є важливими, оскільки вони представляють питання рівності та справедливості: і жінки, і чоловіки мають однаково брати участь у плануванні та прийнятті рішень. Крім того, різні наслідки запланованих законодавством змін для жінок і чоловіків, політику та програми необхідно оцінити, виходячи з вигід та витрат для обох статей, оскільки зміна клімату та кліматична політика можуть загострити нерівності.

Також потрібно тримати у фокусі уваги результативність і ефективність політик. Якщо політика щодо зміни клімату не орієнтована на всіх відповідних споживачів, вона, ймовірно, буде менш ефективною: «Лише інклюзивна та гендерно чутлива політика щодо клімату зможе охопити більшість громадян»³⁸.

³⁷ Training Manual on Gender and Climate Change / Aguilar L. et al. ; IUCN ; UNDP. 2009.
URL: <http://sur1.li/crxzn>

³⁸ Janudianto N., Martini E. J. M., Dewi S. Gender perspectives in selecting tree species (G-TreeFarm). CGIAR Gender Platform. 2013. P. 69–74. URL: <http://sur1.li/crxzt>

Жінки не тільки вразливі до зміни клімату. Вони також є ефективними акторами чи агентами змін щодо пом'якшення та адаптації. Жінки часто мають потужні знання й досвід, які можуть використовуватися в стратегіях пом'якшення наслідків зміни клімату, зменшення впливу катастроф та адаптації³⁹.

Важливо, щоб більше жінок із різним походженням очолили кліматичні дії. Факти свідчать, що застосування «гендерних окулярів» до кліматичних заходів під керівництвом жінок може допомогти країнам ефективно адаптуватися до зміни клімату. Для досягнення успіху соціальні норми, що становлять основу гендерної нерівності, також слід систематично розглядати. Оскільки кліматичні катастрофи, ймовірно, будуть поширюватися, гендерний вплив на жінок і дівчат, у тому числі гендерна нерівність, також зростатиме.

³⁹ 52nd session of the Commission on the Status of Women (2008) "Gender perspectives on climate change": Issues paper for interactive expert panel on Emerging issues, trends and new approaches to issues affecting the situation of women or equality between women and men.
URL: <http://surl.li/daegc>

